

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/101440>

Please be advised that this information was generated on 2020-10-01 and may be subject to change.

Jansenius' gekende familieleden en hun connecties met zijn geboortestad. Zijn neef Jan van Dale, licentiaat in de theologie, werd pastoor in Hulst en de Gentse Sint-Michielsparochie en overleed als aartsdiaken in de bisschopsstad. Zelf stichtte Jansenius twee beurzen aan zijn diocesaan priesterseminarie voor familieleden en verwanten, of bij uitbreiding Hulstenaars.

In zijn schets van de opkomst van de anabaptisten en de calvinisten toont Johan Decavele hoezeer deze periode werd gekenmerkt door intellectuele verwarring, waarbij in Gent, maar ook in Axel en Hulst, meer dan elders leden van de stadsadel, handelaars, bestuurders, juristen, leraars en kunstenaars zich bij de nieuwe religie aansloten. Tijdens de woelige tijd, gekenmerkt door raids, alteraties, kortstondige calvinistische bewinden en Alva's onverbidelijkheid, slaagde bisschop Jansenius er met zijn herstelgerichte en pacificerende beleidsintenties niet in om visitaties en een beter onderwijsnet op te zetten. De calvinistische machtsovername van 1578 maaide de prille realisaties in het bisdom weg.

De biografie van Jansenius door Jan Lockefeer munt eveneens uit in de contextualisering van de verschillende episodes van diens loopbaan, zoals de Latijnse school van Eligius Houckaert in Gent, de Leuvense artes- en theologiestudies aan de pedagogie de Borcht, het *Collegium Trilingue* en het Heilige Geestcollege, het docentschap aan de abdij van Tongerlo, het Kortrijkse pastoraat, het Leuvense theologieprofessoraat, het bijwonen van de laatste zittingen van het Concilie van Trente en de uiterst moeizame planning van de invoering van de Tridentijnse hervormingen en de nieuwe bisdommen. Jansenius' persoonlijkheid en detaillistische aanpak komen tot uiting in de moeizame aanvaarding van het bisschopsambt, het weigeren van het titulair abbatiaat van de Sint-Pietersabdij als dotatie, de prediking en publicatiegolf als bisschop en de geniale zet van het overnemen van de Latijnse school van de hiëronymieten als onderbouw van het nieuwe bischoppelijke seminarie.

Na een lange aanloop over Bijbelstudie geeft Jan de Kort aan dat Jansenius als alumnus van het *Collegium Trilingue* zijn werken stoelde op een goede kennis van de joodse cultuur en eigen Bijbelvertalingen. Daarbij behield ook hij, als een vernieuwend exegeet, steeds de grootste aandacht voor de mystieke betekenis van de Heilige Schrift. In zijn ruim verspreide en met wijzigingen herdrukte *Commentariorum*

bracht hij concorderende Bijbelteksten bij elkaar, die hij niet alleen aan de hand van de Latijnse kerkvaders becommentarieerde. In zijn verantwoordingen verwerkte hij ook kritisch de inbreng van Erasmus, Griekse kerkvaders en rabbijnen. Zijn latere boeken, zoals de *Refutatie, oft wederlegghinghe teghen een letterers boecxken* en het ritueel getiteld *Liber ecclesiae Gandavensis*, muntten uit door hun pastorale bekomenis en brachten de behoudsgezinde theoloog in hem naar boven.

De zes auteurs van de bundel *Cornelius Jansenius van Hulst* reiken veel handvatten aan om de eerste bisschop van Gent in zijn tijd te begrijpen en te evalueren.

Janick Appelmans (Strombeek-Bever)

Benjamin Kaplan e.a. (eds.), *Catholic Communities in Protestant States: Britain and the Netherlands c. 1570-1720*. Manchester/New York: Manchester University Press, 2009, ISBN 9780719079061, € 65,00.

Een vergelijking tussen de zeventiende-eeuwse katholieke minderheden in Nederland en Engeland ligt om meerdere redenen voor de hand. Beide groepen moesten zich zien te handhaven in een politieke context die een andere (gereformeerde, anglicaanse) kerk begunstigde, met als gevolg dat hun confessioneel engagement verdenkingen opriep omtrent hun loyaliteit aan de landsoverheid. Een publieke manifestatie van hun geloof was de Nederlandse en Britse katholieken ontzegd, zo ook het religieus gebruik van de kerkgebouwen. De toegang tot de sacramenten was gecompliceerd. Beide groepen zochten naar opleidingsroutes in het buitenland, aangezien in hun eigen land onderwijs van katholieke signatuur verboden was. In de ogen van de centrale kerkelijke overheid in Rome waren Engeland en de Noordelijke Nederlanden missiegebieden, in weerwil van het besef van continuïteit bij de katholieken ter plaatse. Dan waren er nog Ierland en de Generaliteitslanden, waar de katholieken een meerderheid vormden, maar politiek geen invloed konden uitoefenen.

Dat zijn allemaal goede motieven voor een comparatieve studie van het catholicisme in de beide landen, die in deze bundel door vooraanstaande onderzoekers ter hand is genomen. De bundel is voortgekomen uit de reeks bijeenkomsten *Britain and the Netherlands*. In de meeste gevallen presenteren de Nederlandse auteurs een reprise van hun eerder

onderzoek. Een belangrijke kwaliteit van de studies is de aandacht voor 'agency': het eigen initiatief van de katholieken, uitdrukkelijk ook van de kant van leken. Dat aspect bleef in de traditionele historiografie vaak onderbelicht. Het oordeel over die geschiedschrijving is in deze bundel plichtmatig negatief.

De volgende thema's komen aan bod: de betrekkingen tussen geestelijken en leken, huwelijken over confessionele grenzen heen en andere relaties tussen katholieken en protestanten, de rituele vormgeving van het geloof, boekcultuur, betrekkingen met katholieken over de grens (Generaliteitslanden, Zuidelijke Nederlanden en Ierland), vorming van katholieke professionals en ten slotte de beeldende kunsten. In deze bespreking besteed ik vooral aandacht aan de resultaten die van belang zijn voor de bestudering van het Nederlandseatholicisme.

Willem Frijhoff opent de bundel met een historigrafisch belangrijk artikel over 'verschuivende identiteiten in vijandige settings', waarbij hij veelal de Nederlandse situatie als uitgangspunt neemt. De conceptualisering van begrippen als contrareformatie en katholiciteit zou ruimte moeten laten aan nationale varianten. Het gangbare beeld van het barokke catholicisme voldoet voor beide landen niet. Verder bepleit hij de bestudering van de interne en externe overlevingsstrategieën van de beide groepen, respectievelijk gericht op de interne cohesie en de positie tegenover de buitenwacht. Sommige bijdragen in deze bundel komen daar impliciet al aan tegemoet.

Charles H. Parker maakt aannemelijk dat (ook) in het Nederlandse catholicisme van de zeventiende eeuw de voorstelling van een top-down disciplinerende niet opgaat. Veeleer was er sprake van samenwerking tussen geestelijkheid en leken, zij het niet altijd rimpelloos. Vooraanstaande katholieken vervulden immers vaak de functie van bemiddelaar tussen de lokale bestuurders en hun eigen geloofsgemeenschap. Het is spijtig dat Parker geen aandacht besteedt aan de voorgeschiedenis van het schisma dat zich in de eerste jaren van de achttiende eeuw begint te voltrekken. Sommige seculiere priesters ondervonden destijds dat de lokale gemeenschap in het conflict rond de schorsing van Codde en de aanstelling van Theodorus de Cock de opstelling van hun herder allerminst voor lief namen.

Benjamin Kaplan plaatst op basis van demografisch onderzoek vraagtekens bij de verzuilingsthese van Simon Groenveld. Harde conclusies over de

zeventiende eeuw lijken op basis van de gebrekkige huwelijksregisters niet mogelijk. Judith Pollmann biedt op basis van onvermijdelijk disparate gegevens inzicht in de situatie van Nederlandse katholieken, die hun oude kerkgebouwen vervuulden voor huiskerken, maar voor begrafenissen toch weer op diezelfde ruimtes aangewezen waren. Paul Arblaster onderzocht de betrekkingen van Nederlanders en Britten (plus Ieren en Schotten) met de Zuidelijke Nederlanden. De relaties waren er vooral dankzij de opleidingsinstituten voor priesters in Douai en Leuven. Zijn artikel is trouwens het enige echt comparatieve artikel in de bundel, al dient gezegd dat de slotbeschouwing van Kaplan en Pollmann diverse draden uit de bundel verdienstelijk bijeentrekt. Charles de Mooij gaat in op de positie van katholieken in de Generaliteitslanden. Joke Spaans schrijft over de eerste aanzetten van de priesteropleiding ten dienste van de Hollandse Zending en het milieu van de geestelijke maagden. Van Xander van Eck is er een bijdrage over katholieke schilders en de schilderijen in de huiskerken in de Hollandse steden.

De Britse katholieken hadden het zwaarder te verduren dan hun Nederlandse geloofsgenoten. Laatstgenoemden waren weliswaar in menig opzicht maatschappelijk achtergesteld en konden hun geloof slechts clandestien beleven, maar zij genoten gewetensvrijheid, terwijl de anglicaanse staatskerk obligatoir was voor elke ingezetene. Antipapisme was in de Republiek nooit een drijvende politieke kracht. Er waren nog meer verschillen: de geestelijke maagden ontbraken in Engeland. Het conflict rond het jansenisme heeft er nauwelijks een rol gespeeld. De calvinisering van de Generaliteitslanden bleef een dode letter; in Ierland versterkte de protestantisering de politieke tegenstellingen. Er zijn nogal wat aanwijzingen dat de alledaagse relaties in de zeventiende eeuw weinig hinder ondervonden van confessionele verschillen, al lijken zich tegen het einde de geleederten te sluiten.

De temporele afbakening van de bijdragen loopt nogal uiteen. Sommige artikelen gaan vooral in op de eerste helft van de zeventiende eeuw, elders ligt het accent op de achttiende eeuw. Een comparatieve benadering zou dat aspect beter moeten behartigen, vooral omdat in de verschillende perioden de identiteit van de katholieken aan verandering onderhevig was. Theologische literatuur komt nauwelijks ter sprake, hoewel een vergelijking tussen de Nederlandse controversthologie (intern en extern) en de

Recusant traditie juist wegens de Zuid-Nederlandse vorming van de auteurs mogelijk interessante perspectieven had opgeleverd. In het register, toch zo belangrijk bij een bundel van artikelen, ontbreken nogal wat namen.

Gian Ackermans (Nijmegen)

Annelies van Heijst, Marjet Derks & Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19^e en 20^e eeuw*. Hilversum: Verloren, 2010, 1195 p., ISBN 9789087041533, € 55,00.

Uit de ondertitel van deze lijvige, maar ook bijzonder grondige studie kan worden afgeleid wat de auteurs bij de aanvang van hun project in 2004 voor ogen stond. Zij wilden de ontwikkelingen in leven en werken van de gezamenlijke congregaties van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland gedurende de afgelopen twee eeuwen in kaart brengen, analyseren en wegen. Daartoe formuleerden zij een zestal 'centrale onderzoeksvragen' (p. 30), waarmee het beoogde onderzoeksdomein inderdaad volledig wordt bestreken. Die vragen gaan trouwens een stap verder dan de zojuist genoemde doelstelling, omdat daarin ook aandacht wordt gevraagd voor het zelfbeeld van de betrokken religieuzen én de beeldvorming die zij met hun leef- en handelwijze bij anderen hebben opgeroepen. Anders dan de ondertitel zou kunnen doen vermoeden, hebben de auteurs ervoor gekozen eerst de werkzaamheden van de in totaal negentig in aanmerking komende vrouwencongregaties te beschrijven om pas daarna een aantal aspecten van hun leefwijze aan de orde te stellen. Die volgorde beantwoordt aan de realiteit: actieve of apostolaire zusters leefden om te werken, in elk geval totdat de vergrijzing hen na medio jaren zestig van de vorige eeuw dwong hun koers te verleggen en meer te reflecteren op hun wijze van leven. Hun spiritualiteit was vanaf het begin een spiritualiteit van actie, waarbij de liefde van en voor God fungeerde als de dragende kracht in hun werkzame bestaan. Op p. 52-53 worden die zojuist aangeduide negentig congregaties opgesomd en wel met hun ledental in Nederland per 31 december 1966. Zes jaar eerder was overigens nog sprake van 117 congregaties, maar in dat getal zijn ook enkele dubbeltellingen opgenomen zoals op p. 45 wordt opgemerkt. In het verdere vervolg wordt echter steeds van 'ruim tachtig zustercongre-

gaties' gesproken (zie bijvoorbeeld p. 41, 59, 189 en 447), waarna in het slothoofdstuk sprake is van 'zo'n negentig zustercongregaties' (p. 1052). Niet geheel duidelijk is waarom de auteurs niet consequent hebben vastgehouden aan hun lijst van negentig. Op die lijst ontbreken trouwens de Zusters van de Gekruisigde Jezus in Brunssum, terwijl die wel twee pagina's tekst toebedeeld krijgen (p. 332-334). Dat is in zoverre ietwat merkwaardig, omdat die zusters als congregatie niet beantwoorden aan de criteria die de auteurs zelf hanteren om bepaalde instituten expliciet naar voren te halen en andere ongenoemd te laten. Die criteria worden vermeld op p. 31 en ver-raden al enigszins waarom het de auteurs in wezen te doen is: hoofdlijnen te schetsen en op het spoor te komen van algemene patronen in leven en werken van de actieve zustercongregaties en dat vanuit een historisch en dus dynamisch perspectief. Het gaat hun om een totaalbeeld, overigens eerder in de breedte dan in de diepte. De talrijke, soms heel indrukwekkende 'deelverhalen' over leven en werken van afzonderlijke instituten en van individuele zusters zijn er uiteindelijk op gericht om het collectieve materiële en spirituele erfgoed van de gezamenlijke congregaties bij wijze van een soort testament voor het nageslacht vast te leggen. Daarom wordt doorheen het hele boek ook veel aandacht geschonken aan het samenwerkingsverband van alle actieve vrouwelijke religieuzen: aanvankelijk de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen (SNVR), die in juni 1955 van start ging, op 11 oktober 1956 door Rome werd goedgekeurd en op 7 maart 1957 een rechtspersoon werd naar burgerlijk recht. Jammer is dat aan die koepelorganisatie, vanaf de jaren tachtig Samenwerking Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen geheten, niet een apart, samenhangend hoofdstuk is gewijd, bij voorkeur aan het begin van het boek. Weliswaar wordt de SNVR op p. 39-41 kort geïntroduceerd, waarbij trouwens opvalt dat in het onderschrift bij de foto van staf en secretariaat in 1965 wel de beide betrokken priesters-religieuzen met name worden genoemd, maar niet de afgebeelde zusters. Maar in het verdere verloop van het boek komt die SNVR eigenlijk heel verbrokkeld in beeld: eerst via de verschillende secties van die belangenorganisatie (bijvoorbeeld op pp. 162-182, waar de activiteiten van de Onderwijssectie worden besproken en op pp. 501-516 waar de Missiesectie wordt behandeld), later op basis van de persoonlijke herinneringen van een van de initiatiefnemers van dat verband: